

Siatkowski, Stanisław

O składni historyczno-porównawczej języków słowiańskich : zagadnienia historii i metodologii badań

Mazowieckie Studia Humanistyczne 2/2, 115-136

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**O SKŁADNI HISTORYCZNO-PORÓWNAWCZEJ
JEZYKÓW SŁOWIAŃSKICH
(Zagadnienia historii i metodologii badań)**

Spośród dziedzin składni porównawczej składnia historyczno-porównawcza najwcześniej weszła na drogę poszukiwań metodologiczno-badawczych. Próby porównywania języków względem siebie współczesnych były podejmowane od czasów starożytnych, ale miały one charakter zestawień materiałowo-intuicyjnych prowadzonych najczęściej *ad hoc* dla celów użytkowych (szkolnych lub przekładowych). Towarzyszyły temu zapewne motywy poznawcze. Nie przybrały one jednakże formy badań uprawianych metodycznie. Mogą więc być traktowane jako poczynania przednaukowe, które dopiero w XX w. zaczęły przekształcać się w badania synchroniczno-typologiczne i synchroniczno-konfrontatywne prowadzone na podstawach coraz bardziej naukowych. Ponadto próby te obejmowały głównie niższe piętra języka – fonetykę, morfologię, zwłaszcza słownictwo; składnia była często pomijana. Owiane wpływem epoki romantyzmu dziewiętnastowieczne prace F. Schlegla, W. von Humboldta czy H. Steinthala, zawierające znane schematy przekształcania się morfologicznych typów języków oraz rozwijająca się w innym okresie (w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku) pod wpływem idei M. Marra w językoznawstwie radzieckim tzw. stadialna typologia, która dużo uwagi poświęcała faktom syntaktycznym, w stosunku do kształtującej się ostatnio typologii historycznej miały charakter w pewnym sensie prekursorski i chociaż nie były one pozbawione znaczenia naukowego, to jednak podejście naukowe nierzadko przeplatało się tu z elementami imaginacji.

Natomiast nad metodyką historyczno-porównawczych badań w zakresie składni zaczęto się zastanawiać, poczynając od pierwszego okresu rozwoju językoznawstwa historyczno-porównawczego, czyli jeszcze w pierwszej połowie XIX w., kiedy to przed komparatystyką otworzyła się nęcąca perspektywa poszukiwania regularnych odpowiedniości między językami pokrewnymi i na tej

podstawie rekonstrukcji fonetycznych, morfologicznych, syntaktycznych i innych faktów prajęzyka. Co prawda, były to badania prowadzone nad odpowiadającymi sobie pojedynczymi zjawiskami (pojęcie systemu językowego wówczas nie było jeszcze znane). W zasięgu tych badań znalazły się również fakty syntaktyczne. W rezultacie powstały z czasem fundamentalne dzieła B. Delbrücka¹, a także prace A. F. Potta², C. C. Uhlenbecka³, H. Schuchardta⁴, A. Meilleta⁵ i innych indoeuropeistów. I chociaż w pracach np. B. Delbrücka dominowała metodyka paralelnego opisu syntaktycznego pojedynczych języków indoeuropejskich, to jednak tak zapoczątkowane badania prowadziły wraz z rozwojem językoznawstwa i doskonaleniem metody historyczno-porównawczej (wprowadzenie podejścia systemowego, chronologii względnej, uwzględnienie nowego materiału językowego, np. dialektalnego czy rozszyfrowanych na początku XX w. tekstów hetyckich itd.) oraz metod wspomagających (rekonstrukcja wewnętrzna, podejście typologiczne i innych) do coraz bardziej zachęcających wyników. Dzięki tej tradycji i opartym na niej badaniom współczesnych indoeuropeistów⁶ dysponujemy już obecnie dość prawdopodobnym opisem składni praindoeuropejskiej w ogólnych zarysach.

Jednocześnie z badaniami B. Delbrücka nad składnią historyczno-porównawczą języków słowiańskich pracowali F. Miklosich i A. Potebnia. F. Miklo-

-
- 1 Zob. np.: B. Delbrück, *Syntaktische Forschungen*, I-V, Halle 1871–1888; tegoż, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* – trzytomowe dzieło wydane jako *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* wespół z F. K. Brugmannem w Strassburgu w latach 1893–1900.
 - 2 A. F. Pott, *Unterschied eines transitiven und intransitiven Nominativs*, „Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung”, VII, 1873.
 - 3 C. C. Uhlenbeck, *Agens und Patiens im Kasusystem der indogermanischen Sprachen*, „Indogermanische Forschungen”, XII, 1901.
 - 4 H. Schuchardt, *Über den aktivischen und passivischen Charakter des Transitivs*, „Indogermanische Forschungen”, XVIII, 1905–1906.
 - 5 A. Meillet, *La phrase nominale en indo-européen*, „Mémoires de la Société de linguistique de Paris” 1906–1908, nr 14.
 - 6 Zob. np.: W. P. Lehmann, *The Indo-European Dh-determinative as Germanic Preterite Formant*, „Language” 1943, nr 19; tegoż, *Proto-indo-european Syntax*, Austin 1974; tegoż, *The Reconstruction of Non-simple Sentences in Proto-indo-european*, w: *Linguistic Reconstruction and Indo-european Syntax*, Ed. by P. Ramat et al., Amsterdam 1980; J. Wackernagel, *Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung*, w: *Kleine Schriften*, Bd. I, Göttingen 1953; G. Neumann, *Zeitangebende Parenthesen im Hethitischen*, w: *Indogermanica*, Festschrift W. Krauze, Heidelberg 1960; J. Kuryłowicz, *The Inflexional Categories of Indo-european*, Heidelberg 1964; C. Watkins, *Preliminaries to a Historical and Comparative Analysis of the Syntax of the Old Irish Verb*, „Celtica” 1962, vol. VI; tegoż, *Preliminaries to the Reconstruction of Indo-european Sentence Structure*, w: *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*, London–The Hague–Paris 1964; tegoż, *Towards Proto-indo-european Syntax, Problems and Pseudo-problems*, w: *Papers from the Parasession on Diachronic Syntax*, Chicago 1976; W. W. Iwanow, *Riekonstrkcija struktury indojewropiejskogo priedłożenija*, w: *Problemy sravnitelnoj grammatiki indojewropiejskich jazykow*, Izdatielstwo Moskowskogo uniwersiteta 1964; tegoż, *Obszczeindojewropiejskaja, prastawianskaja i anatolijaskaja jazykowyje sistiemy*, Moskwa 1965 (część czwarta poświęcona rekonstrukcji struktur składniowych); J. S. Stiepanow, *Gierundiwy i imiena diejstwija w driewniejszem stroje indojewropiejskogo priedłożenija*, „Woprosy jazykoznanija” 1985, nr 6; W. R. Schmalstieg, *Ergativnost' w indojewropiejskich konstrukcijach so skazujemym w formie aorista miedija* – *ibidem*.

sich tom czwarty swej fundamentalnej gramatyki historyczno-porównawczej języków słowiańskich poświęcił składni⁷. Pod względem metodyki badawczej *Składnia* F. Miklosicha przypomina prace B. Delbrücka. Jednak Delbrück odnosił się krytycznie do *Składni* Miklosicha, nazywając ją zbiorem materiału. O ile F. Miklosich rozpatrywał zjawiska syntaktyczne według języków (jego praca przypomina zbiór szkiców o składni poszczególnych języków słowiańskich, opracowanych według mniej więcej porównywalnego planu), o tyle A. Potebnia zastosował odmienną, bardziej efektywną metodykę badawczą, grupując i analizując materiał językowy według wspólnych dla porównywanych języków zjawisk i problemów⁸.

Wiąże się z tym inna nie mniej istotna różnica między tradycją zapoczątkowaną przez Delbrücka i tradycją, którą zainicjował Potebnia. Jeśli B. Delbrück o znaczeniach, funkcjach i innych aspektach zjawisk syntaktycznych sądził na podstawie rezultatów analizy faktów fonetycznych, morfologicznych i etymologicznych, to A. Potebnia porównywał nie izolowane fakty, lecz określone tendencje rozwojowe powiązanych ze sobą zjawisk syntaktycznych i na tej podstawie wyciągał wnioski o prajęzyku lub o prawidłowościach rozwoju tych zjawisk w poszczególnych językach⁹ (np. jedna z głównych takich prawidłowości znalazła odzwierciedlenie w jego poglądzie o stadialnym rozwoju zdania¹⁰). Podejście to w znacznym stopniu uwzględnia systemowość oraz związaną z nią złożoną specyfikę zjawisk syntaktycznych, podczas gdy w odniesieniu do tych zjawisk tradycyjna metoda historyczno-porównawcza abstrahująca od ich specyfiki nie zdała egzaminu, mimo że na gruncie faktów fonetycznych czy morfologicznych w sumie sprawdziła się, przynosząc interesujące rezultaty, zwłaszcza w okresach swego zaawansowanego rozwoju. Porównując dwie przeciwstawne tendencje rozwojowe, np. konkurujących ze sobą zjawisk syntaktycznych –

7 F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, Bd. I–IV, Wien 1868–1879; Bd. IV, Syntax, Wien 1868–1874, wyd. II, Wien 1883.

8 A. A. Potebnia, *Iz zapisok po ruszskoj grammatikie*, t. 1, *Wwiedienije*, Woronieź 1874; t. 2, *Sostawnyje czlony priedłożenija i ich zamieny w ruszskom jazykie*, Char'kow 1874; toż, t. 1–2, izd. 2-je ispr. i dop., Char'kow 1888; t. 3, *Ob izmienenii znaczenija i zamienach suszczestwitielnogo*, Char'kow 1899; t. 4, *Głagoł, miestoimienije, czislitelnoje, priedlog*, Moskwa–Leningrad 1941; toż, t. 1–2, Moskwa 1958; t. 3, Moskwa 1968; t. 4, Moskwa 1977.

9 Warto zaznaczyć, że zbyt skromne tytuły prac A. Potebni są mylące. Na ich podstawie można sądzić, że prace te dotyczą wyłącznie języka rosyjskiego, podczas gdy w rzeczywistości autor analizuje w nich materiał (głównie składniowy) różnych języków słowiańskich i częściowo nawet indoeuropejskich niesłowiańskich.

10 Toteż A. Potebnia powinien być uważany za pierwszego i głównego prekursora składni historyczno-typologicznej, który swoją teorię stadialnego rozwoju struktur składniowych oparł na analizie ściśle lingwistycznej, nie podporządkowanej pozanaukowym inspiracjom i wpływowi. Rzecz inna to kwestia słuszności tej teorii. Na ten temat zob. np.: W. W. Winogradow, *Uczenieje A. A. Potebni o stadialnosti razwitiija sintaksiczeskogo stroja w sławianskich jazykach*, „Wiestnik Moskowskogo uniwersiteta” 1946, nr 3–4; D. W. Bubrich, *K woprosu o stadialnosti w stroje głagołnogo priedłożenija*, „Izwestija Otdielienija literatury i jazyka ANSSSR” 1946; t. 5; S. D. Kacnielson, *K woprosu o stadialnosti w uczenii Potebni – ibidem*, t. 7, 1948, wyp. 1.

zanikającą i narastającą – w powiązaniu z innymi faktami można z dużą dozą prawdopodobieństwa przypuszczać, że zjawiska podlegające pierwszej tendencji są starsze od zjawisk wykazujących coraz większą żywotność rozwojową. W okresach późniejszych, równocześnie z kontynuowaniem tych dwóch tradycji badań historyczno-porównawczych w zakresie składni (zapoczątkowanych przez Delbrücka i Potebnię), obserwujemy coraz częściej próby ich syntezy, tj. połączenia w jedną, bardziej kompleksową metodykę badawczą.

Do grona pierwszych twórców składni historyczno-porównawczej należy również zaliczyć V. Jagića¹¹, który nawiązywał do dzieł Potebni oraz V. Vondráka¹². Jednakże syntaktyczne opracowania Vondráka, ustępują pod względem materiałowym, koncepcyjnym, stopnia uwzględnienia literatury przedmiotu analogicznym pracom wyżej wymienionych jego poprzedników¹³.

Mimo uznania, jakie się niewątpliwie należy autorom tych pionierskich badań, nie doprowadziły one jednak do wypracowania wiarygodnej metodyki rekonstrukcji faktów syntaktycznych prajęzyka. Toteż niepowodzeniami w tym zakresie, wywołanymi przyczynami, o których niżej, należy zapewne tłumaczyć wyraźny zastój, jaki nastąpił w rozwoju składni historyczno-porównawczej, zwłaszcza języków słowiańskich, w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. W dziedzinie historyczno-porównawczej fonetyki (i fonologii) czy morfologii w okresie międzywojennym daje się zauważyć znaczny postęp przejawiający się nie tylko w dalszym gromadzeniu i systematyzowaniu faktów językowych, lecz przede wszystkim w syntezie i uogólnieniach już zebranego materiału, w związku z czym na czoło wysunął się wyraźnie problem metodologii i metody badawczej. Składnia natomiast, szczególnie słowiańska, znalazła się na marginesie tych przemian.

Niepowodzenia w rozwoju składni historyczno-porównawczej zostały spowodowane kompleksem przyczyn, spośród których następujące odegrały – jak się wydaje – rolę główną:

1) daleko posunięta, swoista złożoność zjawisk syntaktycznych i niedostateczna znajomość specyfiki przedmiotu badanego;

2) brak zadowalającego rozwiązania wielu podstawowych teoretycznych zagadnień składni i związane z tym zbyt duże zróżnicowanie poglądów na zjawiska syntaktyczne;

3) poważne opóźnienia w zakresie szczegółowych, systematycznych badań nad składnią (opisową i historyczną) poszczególnych języków i ich dialektów;

11 V. Jagić, *Beiträge zur slavischen Syntax*, Wien 1899.

12 V. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, Bd. 2, *Formenlehre und Syntax*, Göttingen 1908, s. 260–531.

13 Na ten fakt zwrócił już uwagę N. Grunski, wyraźnie niżej stawiając badania syntaktyczne Vondráka w porównaniu z odnośnymi pracami Miklosicha czy Jagića. Zob.: N.K. Grunskij, *Oczerki po istorii razrabotki sintaksisa slawianskich jazykow*, Jurjew 1911, s. 57 i nn.

4) brak naukowo wiarygodnej metodologii (i metodyki) badawczej.

Pierwsza z tych przyczyn jest niewątpliwie nadrzędna w stosunku do pozostałych przez nią w znacznym stopniu determinowanych. Przyczyny te i dziś są aktualne, chociaż nie w takim stopniu, jak w okresach poprzednich. Osiągnięty w ostatnich dziesięcioleciach postęp sprawił, że uzyskane rezultaty w badaniach zarówno teoretyczno-metodologicznych, jak i empirycznych, zwłaszcza poszczególnych języków słowiańskich, stanowią podstawę do bardziej efektywnych kompleksowych badań w zakresie składni historyczno-porównawczej w ramach systemu zintegrowanego dyscyplin syntaktycznych, uwzględniającego osiągnięcia innych dziedzin – językoznawczych i niejęzykoznawczych.

W okresie powojennym nastąpiło ożywienie w badaniach nad historyczno-porównawczą składnią języków słowiańskich. W Czechosłowacji, gdzie problematyka ta zawsze w tym lub innym stopniu była przedmiotem zainteresowania, przybrało ono nawet zorganizowaną formę. Czechosłowaccy slawiści, kontynuując tradycje praskiego strukturalizmu funkcjonalnego, nie zapomnieli i o tej problematyce. Od lat pięćdziesiątych periodycznie, co kilka lat są tam organizowane konferencje naukowe poświęcone specjalnie zagadnieniom składni. Konferencje te mają charakter międzynarodowy, gdyż biorą w nich udział zaproszeni goście z innych krajów. Tę działalność rozpoczęto przede wszystkim od składni historyczno-porównawczej języków słowiańskich. Problematyka ta zajęłaoczesne miejsce na konferencjach w Ołomuńcu i Pradze w 1957 r. oraz w Brnie w 1961 r.¹⁴

W Związku Radzieckim po okresie zaniku badań komparatystycznych, spowodowanym panującą w latach trzydziestych i czterdziestych doktryną M. Marra, który – jak wiadomo – odrzucał językoznawstwo historyczno-porównawcze, w latach pięćdziesiątych po dyskusji na temat językoznawstwa na łamach gazety „Prawda” ten kierunek badań stał się przedmiotem ożywionych studiów¹⁵.

Również na IV Międzynarodowym Zjeździe Slawistów w Moskwie (1958 r.) zagadnienia składni historyczno-porównawczej języków słowiańskich były omawiane zarówno w referatach, jak i podczas dyskusji¹⁶. W wielu krajach, w tym i w Polsce, nastąpił wzrost zainteresowania słowiańską i indoeuropejską komparatystyką syntaktyczną, w szczególności zagadnieniami metodologiczno-teo-

14 Zob. materiały tych konferencji: *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*, Olomouc–Praha 1957, s. 77 i nn.; *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, s. 69 i nn.

15 Problemy te stały się przedmiotem obrad np. seminarium metodologicznego w Uniwersytecie Moskiewskim, podczas którego dyskutowano nad referatami T. Łomtiewa i M. Pediersona, poświęconymi zastosowaniu metody historyczno-porównawczej w dziedzinie składni (M. N. Szabalin, *Mietodologičeskij seminar po lingwistike*, „Wiesticnik Moskowskogo uniwersiteta” 1954, nr 1).

16 W dyskusji na temat możliwości zastosowania metody historyczno-porównawczej przy rekonstrukcji zjawisk składniowych okresów przedpiśmiennych języka wystąpiło wielu uczestników IV Międzynarodowego Zjazdu Slawistów, np. Z. Klemensiewicz, L. Bułachowski, A. Prawd in i inni. Zob.: *Sbornik otwietow na woprosy po jazykoznaniju (K IV Miedzunarodnomu sjezdu slawistow)*, Moskwa 1958.

retycznymi tej dziedziny, co znalazło wyraz zarówno w publikacjach, jak też podczas konferencji i innych spotkań naukowych¹⁷.

Dzięki coraz lepszemu rozumieniu specyfiki zjawisk syntaktycznych wysiłki te doprowadziły do określenia odrębności badań nad składnią historyczno-porównawczą w porównaniu z analogicznymi badaniami prowadzonymi w zakresie fonetyki czy morfologii. W odróżnieniu od ukierunkowania retrospektywnego (rekonstrukcja prajęzyka), charakterystycznego dla tradycyjnego językoznawstwa historyczno-porównawczego, syntaktolodzy zgłosili potrzebę systematycznych badań prospektywnych, których celem byłoby porównanie i objaśnienie kierunków rozwoju zjawisk syntaktycznych w językach pokrewnych, w szczególności diachronicznych tożsamości i różnic międzyjęzykowych, procesów konwergentnych i dywergentnych itp. Również inne działy językoznawstwa historyczno-porównawczego uznały potrzebę prowadzenia badań prospektywnych. Ale jeśli dla historyczno-porównawczej fonetyki czy morfologii jest to kierunek raczej uzupełniający, poszerzający zakres badań, to dla składni kierunek ten stał się priorytetowym. W przypadku składni badania prospektywne powinny wyprzedzać badania o ukierunkowaniu retrospektywnym, gdyż bardziej wiarygodna rekonstrukcja faktów syntaktycznych jest w znacznym stopniu uwarunkowana rezultatami systematycznych badań prospektywnych¹⁸. A zatem badania ukierunkowane prospektywnie są traktowane jako podstawowe zadanie składni historyczno-porównawczej.

17 Zob. np. prace poświęcone problemom metodologii tych badań: G. S. Knabe, *O primienienii sravnitel'no-istoričeskogo metoda w sintaksisie*, „Woprosy jazykoznanija” 1956, nr 1; J. S. Stiepanow, *Problema priedloženia w sravnitel'no-istoričeskom sintaksisie*, „Wiestnik Moskowskogo uniwersiteta” (Istoriko-filologiczeskaja sierija) 1957, nr 2; *Tworitel'nyj padież w sławianskich jazykach*, pod ried. S. B. Bernsteina, Moskwa 1958, rozdz. I poświęcony zagadnieniu metod i zadań badania znaczeń i funkcji przypadków w językach słowiańskich; B. Havránek, *Metodicka problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, w: *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků (...)*; tegoż, *Metodicka problematika historickosrovnávacího studia slovanské syntaxe (these)*, w: *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů w Moskvě*, Praha 1958; tegoż, *K historickosrovnávacímu poznání syntaxe slovanských jazyků*, w: *Otázky slovanské syntaxe (...)*; tegoż, *Zavěr diskuse o historickosrovnávacím studiu syntaxe – ibidem*; W. I. Borkowskij, *Zadaczi i metody sravnitel'no-istoričeskogo sintaksisa wostocno-slawianskich jazykow*, „Izwestija Otdielenija litieratury i jazyka ANSSSR” 1961, t. 20, wyp. 3; J. Bauer, *Osnownyje problemy sravnitel'no-istoričeskogo izuczenija sintaksisa sławianskich jazykow*, „Woprosy jazykoznanija” 1963, nr 4; tegoż, *Úkoly a metody rekonstrukce praslovanské syntaxe*, w: *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*, Praha 1963; tegoż, *Aktuální otázky historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, „Slavia” 1965, č. 3; V. Barnet, *K pojetí východiska při historickosrovnávacím studiu skladby*, w: *Otázky slovanské syntaxe (...)*; Ja. A. Sprinczak, *Primienienije sravnitel'no-istoričeskogo metoda w sintaksiczeskich issledowanijach A. A. Potebni (K 125-letiju so dnia roždienija A. A. Potebni)*, „Naucznyje doklady wysszej školy, Filologiczeskije nauki” 1962, nr 4; A. A. Dібrow, *K metodike rekonstrukcii priedloženia w prastawianskom jazykie*, „Izwestija Siewiero-Kawkazskogo naucznoho centra wysszej školy” (Sierija obszczestwiennych nauk) 1974, nr 1.

18 Zależność ta występuje również w pewnym stopniu na niższych piętach języka (w związku z czym przedstawiciele fonetyki czy morfologii historyczno-porównawczej kładą coraz większy nacisk na badania prospektywne), ale dla składni jest to główna droga urealnienia rekonstrukcji.

Tak rozumiane badania prospektywne, które z powodzeniem uprawiał A. Potebnia, zaczęto coraz częściej łączyć z metodyką badawczą zainicjowaną przez B. Delbrücka. Tak powstała tzw. kombinowana metodyka rekonstrukcji faktów syntaktycznych¹⁹. Zestawienie wyników analizy np. zjawisk objętych zanikającą tendencją rozwojową, czyli zjawisk wymierających, z wynikami historyczno-porównawczej analizy odnośnych faktów niższych poziomów języka może prowadzić do bardziej wiarygodnych wniosków o charakterze retrospektywnym, zwłaszcza w przypadku zjawisk morfosyntaktycznych. Jako jeden z chwytów pomagających rekonstruować fakty syntaktyczne, niektórzy uczeni proponowali wykorzystać odniesienia faktów słowiańskich do odpowiednich zjawisk indoeuropejskich niesłowiańskich, zwłaszcza archaicznych, np. języka litewskiego i jego dialektów²⁰. Postawiono ważny problem zapożyczeń i wpływów obcojęzycznych w obrębie składni i ich uwzględniania w badaniach historyczno-porównawczych, przy czym chodzi tu zarówno o niesłowiańskie wpływy językowe, jak i o związki pomiędzy słowiańskimi językami literackimi i ich dialektami na płaszczyźnie pisemnego i ustnego porozumiewania się²¹. Niektórzy autorzy zaproponowali, by rekonstrukcja faktów syntaktycznych jako najtrudniejsze zadanie stanowiła końcowy etap badań historyczno-porównawczych, które byłyby oparte na szerokiej podstawie wyników uzyskanych przez inne kierunki badań w zakresie składni²².

W związku z tym powstała pilna potrzeba intensyfikacji szczegółowych badań nad składnią opisową i historyczną poszczególnych języków oraz nad teorią składni. Uświadomienie sobie tej potrzeby doprowadziło do wielu znanych osiągnięć w tych dziedzinach. Coraz bardziej zaczęto doceniać obok zabytków piśmiennictwa rolę materiału dialektalnego, którego pełniejsze uwzględnienie zaczęło przynosić pozytywne rezultaty w badaniach nad historią składni poszczególnych języków, w zakresie składni historyczno-porównawczej (prospektywnej i retrospektywnej) i teoretycznej²³. Sprzyjał temu proces coraz głębszego pozna-

19 Dokładniej o metodyce kombinowanej zob. w wyżej wymienionej pracy G. S. Knabe.

20 Por.: T. P. Łomtiew, *O sintaksiczeskich sootwietstwijach tożdiestwa i razliczija w głagolno-imiennych sočzetanijach w stawianskich jazykach*, Moskwa 1958.

21 B. Havránek, *K otázce mezislovanských vztahů spisovných jazyků*, „Slavia” 1955, vol. 24, nr 2–3; W. N. Jarcewa, *Problema wydelenija zaimstwowannyh elementow pri rekonstrukcii srawnitelno-istoriczeskogo sintaksisa rodstwiennych jazykow*, „Woprosy jazykoznanija” 1956, nr 6; J. Bauer, *Uliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků*, w: *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě (...)*; H. Bimbaum, *Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen in Altkirchenslawischen*, „Scando-Slavica” 1958, nr 4; R. Růžička, *Griechische Lehnsyntax in Altslawischen*, „Zeitschrift für Slawistik” 1958, III, nr 2–4; J. Stanislav, *Kontakty slovenčiny z inými slovanskými jazykami v syntaxi*, „Slavica Slovaca” 1966, č. 1.

22 J. Bauer, *Osnovnyje problemy srawnitelno-istoriczeskogo izuczenija sintaksisa stawianskich jazykow (...)*, s. 13.

23 Zob. np.: W. I. Borkowskij, *Ispolzowanije dialektnych danych w trudach po istoriczeskomu sintaksisu wostoczno-slavianskich jazykow*, Moskwa 1958; J. Chloupek, *O specifičnosti nářeční skladby*, w: *Otázky slovenské syntaxe (...)*; I. B. Kuźmina, Je. W. Niemczenko, *O tipach sintaksiczeskich razliczij russkich*

wania specyfiki syntaktycznej ustnych form języka literackiego, zwłaszcza odmiany potocznej²⁴.

Ważnym czynnikiem rozwoju syntaktycznych badań historyczno-porównawczych było lepsze rozumienie możliwości i znaczenia szerokiego wykorzystania językowych związków systemowych determinujących badane fakty. W komparatyście lingwistycznej podejście systemowe było świadomie stosowane od czasu, kiedy zaczęło się kształtować naukowe językoznawstwo synchroniczne. Pionierską rolę odegrali tu J. Baudouin de Courtenay i F. de Saussure. W znakomitych *Mémoires sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1878 r.) 21-letni wówczas F. de Saussure w sposób ewidentny wykazał, jak wiele może zyskać językoznawstwo historyczno-porównawcze dzięki uwzględnieniu związków systemowych języka. W fonetyce i morfologii komparatystycznej podejście to od dawna weszło na trwałe jako jedna z podstawowych zasad badawczych. W składni natomiast związki systemowe częściowo uwzględniał – jak już zaznaczyłem – A. Potebnia. O zasadzie tej jednakże często później zapomniano i dopiero w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. znaczenie jej zostało wyraźnie docenione. Sytuacja ta była niewątpliwie skutkiem nienadążania przez długi okres myśli syntaktycznej za rozwojem innych dziedzin nauki o języku, w szczególności niedostatecznego poznania syntaktycznych związków systemowych i ich roli w języku i mowie. A tymczasem w obrębie składni, będącej jednocześnie docelową płaszczyzną funkcjonowania i współdziałania jednostek podrzędnych podsystemów języka oraz główną formą organizacji myślenia i porozumiewania się, związki systemowe charakteryzują się daleko posuniętym zróżnicowaniem wewnętrznym, wielowymiarowością i odgrywają szczególną rolę. Mamy tu więc do czynienia m.in. z systemowością rzutującą na cały system języka „od góry do dołu”, z systemowością wewnątrzsyntaktyczną (stosunki między jednostkami syntaktycznymi) i z systemowością wewnątrzjednostkową, czyli z systemowością zdania oraz innych jednostek składniowych, które – jak wiadomo – są konstrukcjami złożonymi z elementów niższego rzędu i swoje istnienie zawdzięczają właśnie związkom systemowym. Zresztą nie tylko językowym. W grę tu wchodzi związki językowo-myślowo-mowne.

goworow – *ibidem*; N. Pereżyńska, *Badania składni gwar polskich na podstawie próbnego warszawskiego kwestionariusza syntaktologicznego* – *ibidem*; J. Skulina, *K otázce systémovosti nářeční skladby* – *ibidem*; J. Balhar, *K archaismům v nářeční syntaxi* – *ibidem*.

24 K. Hausenblas, *O studiu syntaxe běžně mluvených projevů*, w: *Otázky slovanské syntaxe (...)*; M. Grepl, *K podstatě a povaze rozdílu mezi projevy mluvenými a psanými* – *ibidem*; N. Ju. Szwiedowa, *Oczerki po sintaksisu ruskaj razgowornoj riezi*, Moskwa 1960; Je. A. Ziemskaja, *Russkaja razgowornaja riezi*, Moskwa 1968; Je. H. Szirinjew, *Ob osnovnoj sintaksiczeskoj jedinice razgowornogo jazyka*, w: *Teoreticzeskije problemy sintaksisa sowriemiennych indojewropiejskich jazykow*, Leningrad 1975; O. A. Łaptiewa, *Russkij razgowornyj sintaksis*, Moskwa 1976; *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław 1978 i inne prace.

Ten wielowymiarowy charakter związków systemowych w znacznym stopniu determinuje specyfikę badań historyczno-porównawczych w zakresie składni. Na żadnym poziomie języka rozwój zjawisk językowych nie jest tak szeroko, wielowymiarowo związany z rozwojem myślenia, jak na poziomie składni²⁵. Dlatego też znajomość, z jednej strony – uniwersalnych właściwości zjawisk składni w szczególny sposób związanych z myśleniem, z drugiej zaś – jej właściwości partykularnych ma tu nader istotne znaczenie. Ustalenie uniwersalnych, niezmiennych zależności między strukturą myślenia a strukturą zdania oraz innych systemowych uniwersaliów syntaktycznych ma dla składni historyczno-porównawczej, w szczególności rekonstrukcji syntaktycznej kapitalne znaczenie. W związku z tym wysunięto słuszny postulat, by obok tradycyjnie uprawianych morfosyntaktycznych studiów historyczno-porównawczych rozwijać badania nad strukturą zdania i innych jednostek syntaktycznych, przy czym winny one zająć centralne miejsce w składni historyczno-porównawczej. Znalazły tu również w mniejszym lub większym stopniu (w zależności od postawy badacza) zastosowanie niektóre metody językoznawstwa strukturalistycznego.

Problem systemowości łączy się z badaniami typologicznymi, których zadaniem jest ustalenie i opis właściwości uniwersalnych i partykularnych języków świata. Zagadnienia genetycznego pokrewieństwa i typologicznego zróżnicowania języków wiązano od dawna. Jeden z pierwszych twórców językoznawstwa historyczno-porównawczego R. Rask za główne zadanie swych badań naukowych uważał stworzenie typologicznej (według ówczesnej terminologii morfologicznej) klasyfikacji języków. Na związki pomiędzy perspektywą genealogiczną a typologiczną zwracali później uwagę różni lingwiści²⁶. Jednakże bardziej pełne uzmysłowienie sobie tego problemu w wymiarze metodologicznym jako możliwości wykorzystania związków między dwiema odrębnymi dziedzinami – językoznawstwem historyczno-porównawczym i typologią języków – w ich dalszych badaniach oraz w niektórych innych dziedzinach nauki o języku nastąpiło po upływie kilku dziesięcioleci, od czasu, kiedy zaczęło rozwijać się na podstawach

25 Zob. w związku z tym np. materiały dyskusji o zależnościach między językiem a myśleniem w kontekście badań porównawczych nad rozwojem języków słowiańskich w: *Otázky slovanské syntaxe (...)*, s. 287–310; L. S. Wygotskij, *Myslenie i riecz*, Moskwa–Leningrad 1934; S. D. Kacnielson, *K gieniezi su nominativnogo priedloženia*, Leningrad 1936; J. Bauer, *Ke vztahu mezi vývojem souvětí a vývojem myšlení*, w: *Otázky slovanské syntaxe (...)*; *Jazyk i myslenie*, Moskwa 1967 (zwłaszcza artykuły: I. I. Mieszczaninow, *Sootnoszenije logičeskich i grammatičeskich katigorij*; A. S. Czikobawa, *K voprosu o wzaimootnoszenii myslenia i rieči w swiazi s rolju komunikatiwnoj funkcii*; A. S. Mielniczuk, *O roli myslenia w formirowanii struktury jazyka*; P. W. Czesnokow, *O wzaimosootwiestwii formalnych tipow jazykowych i logičeskich postrojenij*; I. F. Wardul, *K obosnowaniju aktualnogo sintaksisa*; W. S. Jurczenko, *O wzaimoswiazii myslenia, jazyka i rieči na komunikatiwnom urownie*); W. Z. Panfiłow, *Wzaimootnoszenije jazyka i myslenia*, Moskwa 1971; tegoż, *Filosofskie problemy jazykoznanija*, Moskwa 1977 (rozdz. 3); A. P. Judakin, *Razwitije struktury priedloženia w swiazi s razwitijem struktury mysli*, Moskwa 1984.

26 Dokładniej o historii tego problemu zob.: W. A. Zwiegincew, *Sowriemiennye naprawlienija w tipologičeskom izuczenii jazykow*, w: *Nowoje w lingwistike*, wyp. 3, Moskwa 1963 (artykuł wstępny); zob. także: Z. Rysiewicz, *Studia językoznawcze*, Wrocław 1956, s. 338–339.

naukowych językoznawstwo synchroniczne – opisowe, a w ślad za nim i typologiczne. Dopiero w końcu lat pięćdziesiątych i na początku lat sześćdziesiątych XX wieku wykazano metodologiczną i empiryczną wagę tych problemów. Rzecz interesująca, że w pracach kilku wybitnych językoznawców – P. Hartmana, R. Jakobsona, M. Guchman i W. Iwanowa – mniej więcej równocześnie kwestia ta stała się przedmiotem analizy w aspekcie metodologicznym ogóln językowym z odniesieniami empirycznymi głównie do faktów fonetyczno-fonologicznych i morfologicznych²⁷. Natomiast omówieniu związków między badaniami typologicznymi a historyczno-porównawczymi w zakresie składni poświęciłem artykuł²⁸, w którym piszę także o możliwości wykorzystania szerszych związków pomiędzy podejściem systemowym, typologicznym, lingwo geograficznym i historyczno-porównawczym, podkreślając, że analiza kompleksowa ma dla składni, w szczególności historyczno-porównawczej zasadnicze znaczenie²⁹.

Równocześnie z przedstawionymi wyżej badaniami metodologiczno-teoretycznymi prowadzono prace empiryczne w zakresie składni historyczno-porównawczej języków słowiańskich. W pracach tych, ukierunkowanych prospektywnie i/lub retrospektywnie, znajdujemy nierzadko również cenne uwagi natury teoretycznej³⁰. Należy także podkreślić znaczenie opracowań syntaktycznych,

- 27 P. Hartmann, *Zur Typologie des Indogermanischen*, Heidelberg 1956; R. Jakobson, *Typological Studies and their Contribution to Historical Comparative Linguistics* (1957 r.), w: *Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists*, Oslo 1958; M. M. Guchman, *Indojewropiejskoje sravnitelno-istorczeskoje jazykoznanije i tipologičeskoje issledowanija*, „Woprosy jazykoznanija” 1957, nr 5; W. W. Iwanow, *Tipologija i sravnitelno-istorczeskoje jazykoznanije*, „Woprosy jazykoznanija” 1958, nr 5.
- 28 S. I. Siatkowski, *Niektoryje woprosy tipologičeskogo i sravnitelno-istorczekogo sintaksisa* (W swiawiz s sostawlenijem sintaksičeskogo woprosnika k obszczeslawianskomu lingwističeskomu atlasu), „Woprosy jazykoznanija” 1963, nr 6; zob. także późniejszą moją publikację: *Les expériences historico-confrontatives syntactiques et la syntaxe comparée*, w: *VIII međunarodni slavistički kongres*, Zagreb, 3–9.IX.1978, Ljubljana, *Knjiga referata*, sažeci, t. 2, Zagreb 1978.
- 29 W odniesieniu do składni historyczno-porównawczej podejście typologiczne jako zabieg komplementarny jest coraz szerzej stosowane nie tylko w przypadku słowiańskiej rodziny językowej. Zob. np.: *Tipologija riekonstrucij s priedikatnymi aktantami*, Otw. ried. W. S. Chrakowskij, Leningrad 1985.
- 30 Zob. np.: A. W. Prawdin, *K woprosu o prastlawianskich znaczenijach datielnogo padieža*, „Woprosy jazykoznanija” 1957, nr 6; *Tworitielnyj padiež w stawianskich jazykach*, Pod ried. S. B. Bernsteina, Moskwa 1958; W. N. Toporow, *Lokatiw w stawianskich jazykach*, Moskwa 1961; J. Bauer, *Problematyka historickosrovnávacího studia vývoje slovanského souvětí*, w: *Otázky slovanské syntaxe (...)*; tegoż, *Strukturnyje typy stawianskogo priedloženia i ich razwitije*, w: *VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, Resumé přednášek, příspěvek a sdělení*, Praha 1968; L. I. Rojzenczon, *K gieniezi su složnogo priedloženia*, w: *Otázky slovanské syntaxe (...)*; R. Večerka, *K problematice historickosrovnávacího zkoumaní syntaxe v starších slovanských jazycích spisovných – ibidem*; R. Mrázek, *Historickosrovnávací studium větných typů*; – *ibidem*; tegoż, *Sintaksis ruskogo tvoritielnogo*, Praha 1964 (praca ma również charakter ogólnoslawistyczny historyczno-porównawczy); W. I. Borkowskij, *Sravnitelno-istorczeskij sintaksis wostoczno-slawianskich jazykow. Typy prostogo priedloženia*, Moskwa 1963; tegoż, *Sravnitelno-istorczeskij sintaksis wostoczno-slawianskich jazykow. Biessojuznyje složnyje priedloženia, sopostawljajemyje so słoznopolodcziniennymi*, Moskwa 1972; tegoż, *Die Struktur des zusammengesetzten Satzes in den Märchen der Ostslaven*, w: *VIII međunarodni slavistički kongres (...)*, t. 1; A. Gallis, *Datielnyj padiež naprawlenija w stawianskich jazykach*, „Scando-Slavica” 1963, nr 9; L. Bednarczuk, *Z zagadnień składni prastlawiań-*

uogólniających dorobek autorów wielu niejednokrotnie interesujących artykułów oraz innych prac szczegółowych, materiałowych, przyczynkarskich czy teoretycznych, związanych z jednym określonym tematem. Dzięki tego rodzaju pracom syntetycznym, skrupulatnie przygotowanym, najdrobniejsze nawet osiągnięcia mogłyby być wprowadzone do obiegu naukowego. Pozwoliłoby to lepiej uzmysłowić sobie stan badań w danej dziedzinie, ich rozwojową perspektywę, zadania na przyszłość. Takie opracowania odegrałyby więc istotną rolę w dalszym rozwoju składni historyczno-porównawczej. Częściowo zadanie to już zostało zrealizowane. Wyżej wymieniona monografia W. Iwanowa pt. *Obszczeindojewropiejskaja, prastawianskaja i anatolijskaja jazykowyje sistiemy* to nie tylko praca oryginalna, ale i cenne podsumowanie badań dotyczących m.in. rekonstrukcji struktur syntaktycznych w języku prasłowiańskim. Również autorzy wspomnianych monografii (bardziej szczegółowych – indywidualnych i zespołowych) uwzględniali i w tym lub innym stopniu uogólniali literaturę przedmiotu. Na szczególne podkreślenie zasługuje monografia O. Melniczuka pt. *Rozwiotok struktury słowiańskiego rieczennia*, która będąc oryginalnym, gruntownie podbudowanym materiałem językowym opracowaniem, jednocześnie syntetyzuje rezultaty badań, uzyskane przez innych autorów w dotychczas mniej poznanej, lecz bardzo istotnej dziedzinie, jaką jest właśnie rozwój struktury zdania w językach słowiańskich. Dodajmy, że i mój artykuł³¹ stanowi syntezę prac XIX i XX w.,

skiej, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, ser. II, Warszawa 1963; J. Stanislav, *Poznámky zo slovenskej a slovanskej historickej syntaxe*, w: *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii* (...); O. S. Melniczuk, *Osnowni linii rozwitku skladnopedriadnych reczei u słowiańskich mowach* („V Mižnarodnyj zjazd slawistiw”), Kyjiv 1963; tegoż, *Rozwiotok struktury słowiańskiego rieczennia*, Kyjiv 1966; W. W. Iwanow, *Obszczeindojewropiejskaja, prastawianskaja i anatolijskaja jazykowyje sistiemy (srawnitielno-tipologiczeskije oczerki)*, Moskwa 1965, cz. 4; H. Birnbaum, *Obszczestawianskoje nasliedije i inozazyčnyje obrazcy w strukturnych raznowidnostjach starostawiankowo priedłożenija*, w: *VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968* (...); A. Ja. Sprinczak, *Srawnitielno-istoriczeskoje izuczenije pridatocznych priedloženíj przicyny w wostocznoławianskich jazykach*, „Naucznyje doklady wysszej szkoły, Filologiczeskije nauki” 1971, nr 3; M. G. Bulachow, *Iz nabludienij w oblasti srawnitielno-istoriczeskogo sintaksisa*, „Wiestnik Bieloruskogo uniwersiteta” (Sierija 4, Filologija, žurnalistika, pidagogika, psihologija) 1973, nr 2; C. Bartula, *Elementy prastawiańskie zdania złożonego w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, w: *VII Międzynarodowy Kongres Slawistów*, Warszawa 21–27.VIII.1973, *Streszczenia referatów i komunikatów*, Warszawa 1973; B. Havránek, *Větna struktura v nejstarších fázích slovanských jazyků – ibidem*; J. Sedláček, *K vývoji souvětí jižní skupině slovanských jazyků – ibidem*; J. I. Press, *The syntax of Absolute Constructions in Slavonic and Baltic, with Reference to Finno-Ugrian – ibidem*; tegoż, *K woprosu o sintaksiczeskoj tipologii prastawianskogo jazyka*, w: *Reziume dokladow i piśmiennych soobszczenij, IX Międzynarodnyj sjezd slawistow, Kijew, sientjabr’ 1983*, Moskwa 1983; W. W. Iwanow, W. N. Toporow, *Etimologiczeskoje issledowanije siemanticzeski ograniczennych grup leksiki w swiazi s problemoj riekonstrucii prastawianskich tiekstow*, w: *Slawianskoje jazykoznanije, VII Międzynarodnyj sjezd slawistow, Doklady sowjetskoj dielegacii*, Moskwa 1973; T.P. Łomtiew, *Osnownyje naprawenija w razwittii struktury prostogo priedłożenija w slawianskich jazykach – ibidem*; J. Nichols, G. Shaelleit, *Tiema i riema w priczasnom oborotie s „powyszeniem subiekta” w driewnierusskom i obszczestawianskom*, w: *Reziume dokladow i piśmiennych soobszczenij, IX Międzynarodnyj sjezd slawistow* (...); *Struktura priedłożenija w istorii wostocznoławianskich jazykow*, pod ried. W. I. Borkowskogo, Moskwa 1983.

31 S. Siatkowski, *Problemy za genezisa na slawianskija roditelno-wintitelen padež*, „Ezik i literatura” 1972, nr 2.

poruszających problem genezy słowiańskiego *accusativu-genetivu* (kategorii żywotności). Na dalsze opracowania syntetyczno-uogólniające czekają zarówno liczne prace szczegółowe z zakresu morfosyntaktyki, jak też innych działów składni historyczno-porównawczej.

Po charakterystycznym dla drugiej połowy lat pięćdziesiątych i lat sześćdziesiątych ożywieniu syntaktycznych badań historyczno-porównawczych w okresie późniejszym liczba prac z tej dziedziny znowu zaczęła maleć, podczas gdy badania komparatystyczne z zakresu słowiańskiej fonetyki czy morfologii nadal wykazują większą ciągłość i systematyczność. Tendencje te przejawiają się zarówno w publikacjach, jak i na międzynarodowych zjazdach slawistów oraz innych spotkaniach naukowych. Można przypuszczać, że nie tylko złożoność problematyki, wymienione wyżej przyczyny, które mimo postępu w różnych dziedzinach składni wciąż jeszcze dają znać o sobie, lecz również przesunięcie zainteresowań autorów w kierunku językoznawstwa synchronicznego, w tym także porównawczego (konfrontatywnego i typologicznego) warunkują tę sytuację, chociaż pośrednio rozwój składni typologicznej, konfrontatywnej, ogólnej oraz innych działów językoznawstwa w dalszej perspektywie może mieć korzystny wpływ na syntaktyczne badania historyczno-porównawcze.

Na podstawie powyższych rozważań nietrudno zauważyć, że rozwój składni historyczno-porównawczej postępuje w kierunku coraz szerszej i coraz bardziej zróżnicowanej kompleksowości badań. Jest to zresztą ogólna tendencja rozwoju językoznawstwa historyczno-porównawczego, tylko że dla składni ma ona podstawowe znaczenie. Obecnie można mówić o trzech głównych rodzajach kompleksowości językoznawczych badań historyczno-porównawczych:

1) wewnętrznej, strukturalno-językowej, obejmującej związki wewnątrzsystemowe (ponaddialektalne języka literackiego i dialektalne), a także odpowiednie, korzystne dla danej dziedziny badań związki pomiędzy podsystemami systemu języka (dialektu);

2) zewnętrznej, wiążącej rezultaty pozalingwistycznych dyscyplin (archeologii, historii, etnosocjologii, etnopsychologii, etnografii, historii kultury, paleografii, paleontologii, paleogeografii itd.) z wynikami badań lingwistycznych w celu pogłębienia naszej wiedzy o dawnych, zwłaszcza przedhistorycznych okresach rozwoju badanych języków oraz o zjawiskach i problemach pogranicznych (etnolingwistycznych i innych);

3) metodyczno-badawczej, wykorzystującej związki między różnymi metodami i innymi zabiegami badawczymi oraz rezultatami uzyskanymi za ich pomocą dla celów i zadań językoznawstwa historyczno-porównawczego.

Rodzaje te wzajemnie się uzupełniają i warunkują, są więc względem siebie komplementarne, stanowią określony system badań naukowych. Jest niewątpliwie rzeczą ważną ustalenie w tym systemie hierarchizacji odnośnych badań i związków między zjawiskami, ale trzeba przy tym pamiętać, że wszystkie

występujące tu zależności mają z reguły charakter wielostronny, funkcjonując na zasadzie naczyń połączonych. Mówiąc językiem cybernetyki, mamy tu do czynienia z wzajemnie wzmacniającymi się sprzężeniami zwrotnymi. Toteż mniej więcej równomierny rozwój wszystkich odnośnych badań (i dziedzin), w tym również metodologicznych, przy możliwie maksymalnym wykorzystaniu występujących między nimi związków stanowi ważny warunek ich indywidualnego rozwoju, w szczególności komparatystyki lingwistycznej.

Wymienione rodzaje kompleksowości badań mają – jak już zaznaczyłem – szczególnie istotne znaczenie dla składni historyczno-porównawczej, bowiem składnia, która z natury rzeczy ma charakter kompleksowy i jest bardziej niż inne podsystemy języka otwarta na świat zewnętrzny, pozajęzykowy, jest powiązana ze zjawiskami (sytuacjami) tego świata różnorodnymi uwarunkowaniami. Toteż W. P. Lehmann, pisząc o dzisiejszym stanie indoeuropeistyki, jakże słusznie podkreślał: „Obecnie indoeuropeistyka odczuwa potrzebę gruntownego zbadania podstawowych struktur składniowych każdego dialektu. Należy określić etapy rozwoju syntaktycznego odpowiednio do zmian struktur morfologicznych (...), a także ustalić korelacje tych etapów z etapami zmian fonologicznych” (tłum. moje – *St. S.*)³².

W. Lehmann podobnie jak inni wybitni indoeuropeiści kładzie nacisk na znaczenie rekonstrukcji prajęzyka w jego socjalnym, kulturowym i w ogóle środowiskowym kontekście, zwracając uwagę na fakt, że obecnie znajdujemy się w znacznie korzystniejszej sytuacji niż F. K. Brugmann, A. Meillet czy H. Hirt, ponieważ w ostatnich dziesięcioleciach osiągnięcia archeologii i innych dziedzin bardzo ułatwiają prowadzenie badań lingwistyczno-komparatystycznych³³. Rzeczywiście, dorobek różnych nauk poczynając od archeologii, a kończąc na fizyce (np. bardzo jest tu przydatna metoda izotopowa ustalania długości istnienia obiektów materialnych) czeka na lepsze wykorzystanie w językoznawczych badaniach komparatystycznych zarówno w wymiarze indoeuropejskim, jak też w węższym, słowiańskim. Wykorzystanie wielu osiągnięć badawczych archeologów i historyków tej miary, co J. Kostrzewski, J. Czekanowski, W. Hensel, G. Labuda, B. Rybakow jak też innych przedstawicieli – polskich i zagranicznych – wspomnianych nauk nie tylko przy dalszym rozwiązywaniu tradycyjnego już etnolingwistycznego problemu praojczyzny Słowian, ale i wielu innych ściśle lingwistycznych, zwłaszcza składniowych problemów i zadań miałoby korzystny wpływ na rozwój całego słowiańskiego językoznawstwa historyczno-porównawczego. Z kolei postępy w dziedzinie komparatystyki lingwistycznej mogą również zaowocować na gruncie innych nauk.

32 W. P. Lehmann, *Indoeuropieistika siegodnia*, „Woprosy jazykoznanija” 1987, nr 2, s. 24–25.

33 *Ibidem*, s. 17–21.

W tak rozumianym kontekście uwarunkowań badawczych rośnie ranga badań, które można by nazwać lingwostykowymi. Badania te obejmują ściśle przylegające do tekstu językowego i ściśle warunkujące się z nim dziedziny zjawisk, jak poezja obrzędowa (np. weselna), parajęzykowe systemy znaków czy odpowiednie inne przejawy kultury duchowej³⁴.

W systemie syntaktycznych badań komparatystycznych ważne miejsce zajmują związki między metodami i innymi chwytami badawczymi w obrębie dyscyplin zintegrowanych, zwłaszcza składni porównawczej. W tym ostatnim wypadku chodzi głównie o stosunek składni historyczno-porównawczej do badań typologicznych i konfrontatywnych.

Na temat związków między składnią typologiczną a historyczno-porównawczą języków słowiańskich wypowiadałem się już we wspomnianym wyżej artykule opublikowanym w czasopiśmie „Woprosy jazykoznanija” w 1963 r. Wówczas badania typologiczne były mniej zróżnicowane niż dzisiaj. Obecnie w grę wchodzi stosunki między słowiańską składnią historyczno-porównawczą (prospektywną i retrospektywną) – z jednej strony, a typologią taksonomiczno-formalną, taksonomiczno-kontensywną, dynamiczną (kładącą nacisk na stosunki formalno-semantyczne), izotypologią, typologią historyczną i ewentualnie innymi jeszcze rodzajami badań typologicznych zjawisk syntaktycznych języków słowiańskich – z drugiej. Poruszę tu problem typologii historycznej i jej stosunku do badań historyczno-porównawczych w zakresie składni. Jest to część szerszego problemu rozumienia typologii historycznej jako dziedziny badawczej i jej stosunku do językoznawstwa historyczno-porównawczego w ogóle.

Niedawno wydaną książkę pt. *Istoriczeskaja tipologija i problema diachronicznych konstant* M. Guchman zaczyna od następującej uwagi: „Wyróżnienie typologii historycznej jako odrębnego aspektu badań typologicznych obserwujemy na przestrzeni zaledwie 15-20 ostatnich lat. Przedtem w ciągu długiego okresu typologia była traktowana jako dyscyplina językoznawcza, wykluczająca jakąkolwiek historyczną interpretację porównywanych faktów. Jeszcze w roku 1961 znany polski lingwista T. Milewski określając treść badań typologicznych w znacznym stopniu powtórzył stare sformułowania, odzwierciedlające sprowadzenie typologii do synchronicznej klasyfikacji języków. »Językoznawstwo porównawcze – pisał on – porównuje języki z dwóch punktów widzenia – historycznego i typologicznego. Tak ukształtowały się dwa kierunki naszej nauki. Historyczne językoznawstwo bada język w celu ustalenia ewolucji grupy

34 Zob. np.: W. W. Iwanow, W. N. Toporow, *Postanowska zadaczi rekonstrukcii teksta i rekonstrukcii znakovoj sistemy*, w: *Strukturnaja tipologija jazykow*, Moskwa 1966; N. I. Tolstoj, S. M. Tolstaja, *Uz problem rekonstrukcije stare slovenske duhovne kulture (lingvističko-etnografski aspekt)*, w: *VIII Međunarodni slavistički kongres (...)*, t. 2; tychże, *Etnolinguistic Dictionary of Slavic Antiquities, Principles, Tasks, Possibilities*, w: *Reziune dokladov i pišmiennych soobščzenij*, IX *Mieždunarodnyj sjezd slawistow (...)*; A. S. Aksamitow, L. A. Małasz, Z. Ja. Możejko, *Riekonstrucija elementow slawianskoj swadiebnoj poezii (obriad, jazyk, poetika, mielos)*, w: *VIII međunarodni slavistički kongres (...)*, t. 1.

języków pokrewnych, poczynając od prajęzyka do dnia dzisiejszego. W odróżnieniu od tego typologia porównuje języki w celu ustalenia wspólnych i indywidualnych cech ich systemów«. Tego rodzaju rozumienie treści typologii wywarło znaczny wpływ na dobór problematyki i ogólne ukierunkowanie prac, a w rezultacie i na stosunki między typologią synchroniczną i historyczną”³⁵ (tłum. moje - *St.S.*).

W przytoczonym tekście kryje się nieporozumienie, którego źródłem jest niedokładna znajomość poglądów T. Milewskiego na cele i zadania językoznawstwa historycznego oraz jego badań w tej dziedzinie. Otóż Milewski w swej praktyce badawczej szerzej pojmował językoznawstwo historyczne niż to wynika z przytoczonego cytatu. Zacytowane stwierdzenie T. Milewskiego, że językoznawstwo historyczne bada języki w celu ustalenia ewolucji grupy języków pokrewnych, poczynając od prajęzyka do dnia dzisiejszego jest zawężone i trochę mylące.

M. Guchman ma niewątpliwie rację, jeśli chodzi o rozumienie przez T. Milewskiego terminów „typologia”, „językoznawstwo typologiczne” itp. Z tymi terminami Milewski wiązał analizę porównawczą języków, ich klasyfikację na płaszczyźnie synchronicznej. Nie oznacza to jednak, że autor ten nie widział potrzeby klasyfikacji historycznej języków świata. Zagadnieniom takiej klasyfikacji poświęcił on w swej książce pt. *Językoznawstwo* dwa rozdziały zatytułowane *Zasady klasyfikacji historycznej języków* i *Klasyfikacja historyczna języków świata*³⁶. Czyli że uwagi krytyczne M. Guchman mają w istocie rzeczy charakter nie tyle merytoryczny, co terminologiczny. Inna sprawa, że uczeni ci odmiennie rozumieli kwestię analizy historyczno-typologicznej języków. Ale te różne stanowiska nie wykluczają się wzajemnie, mogą więc być uwzględnione w szerszej koncepcji typologii historycznej.

Jak z powyższych rozważań wynika, w historii nauki o języku od dawna (co najmniej od XIX w.) przewijała się myśl o systematyzacji języków świata z perspektywy historycznej. Przybierała ona różne formy realizacyjne – teorii przekształcania się typów morfologicznych, teorii rozwoju stadialnego języków lub zjawisk językowych itp. – które w tym lub innym wymiarze przetrwały do dziś. Gwoli sprawiedliwości trzeba zaznaczyć, że badania takich językoznawców, jak I. Mieszczaninow, S. Bychowski, A. Diesnicka, S. Kacnielson, M. Guchman i innych, rozwijających w swoim czasie m.in. teorię rozwoju stadialnego języków bądź nawiązujących do niej, zasługują na uwagę, zwłaszcza jeśli chodzi o analizę konkretnego materiału językowego. Również w łonie językoznawstwa synchroniczno-typologicznego, dominującego kierunku badań

35 M. M. Guchman, *Istoriceskaja tipologija i problema diachroničeskich konstant*, Moskwa 1981, s. 3. Przytoczony przez autorkę cytat pochodzi z pracy T. Milewskiego, *Analyse typologique de la langue Ojibwa*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1961, z. XX, s. 67.

36 Zob.: T. Milewski, *Językoznawstwo*. Warszawa 1965, s. 127–137, 157–186.

typologicznych, wypowiedziano – i to niejednokrotnie – pogląd, że istnieje potrzeba badania, np. stosunków między typami procesów językowych (w rodzaju: proces A implikuje w czasie proces B; proces C wyklucza następstwo procesu B itp.), co pozwoliłoby przewidywać możliwości i kierunki przekształcania się typów języków w czasie³⁷.

Tego rodzaju poglądy i postulaty nie są pozbawione podstaw. Językoznawstwo opisowe zajmuje się badaniem poszczególnych języków i ogólną teorią języka. Językoznawstwo typologiczne zajmuje się głównie porównaniem synchronicznych stanów języków współczesnych. Tradycyjne językoznawstwo historyczne główną uwagę koncentruje na rozwoju poszczególnych języków lub grup języków pokrewnych i związanych z tym zagadnieniach prajęzyka oraz ich genealogicznej klasyfikacji. Poza obrębem tych ustabilizowanych już kierunków językoznawstwa pozostaje szeroki zakres badań porównawczych, obejmujących swym zasięgiem prawidłowości i zjawiska rozwojowe języków niepokrewnych oraz zagadnienia historycznej systematyzacji typologicznej w wymiarze diachronicznym i synchronicznym (uprzednie stany synchroniczne) wszystkich języków (niepokrewnych i pokrewnych). Dotychczas uprawiane badania poświęcone klasyfikacji historycznej (a ściślej – historyczno-geograficznej) języków świata oraz kształtowania się lig językowych łącznie ze wspomnianymi teoriami przekształcania się językowych typów morfologicznych czy stadialnego rozwoju języków tylko częściowo zapełniają tę lukę. Dlatego też pojawienie się prac J. Greenberga, V. Skalički, L. Dezső, G. Klimowa, W. Panfilowa, M. Guchman, T. Szaradzenidze i innych lingwistów³⁸, poświęconych zwłaszcza podstawom teoretycznym typologii historycznej, odpowiada potrzebom dalszego rozwoju nauki o języku.

37 O potrzebie takich badań niejednokrotnie pisał i częściowo je uprawiał tej miary typolog, co J. Greenberg, który w pracy *The Nature and Uses of Linguistic Typologies* („International Journal of American Linguistics” 1957, vol. 23, nr 2) wyróżnił trzy odmiany analizy typologicznej – formalną, funkcjonalną i procesualną. O literaturze na ten temat dokładniej pisze M. Guchman w cytowanej pracy, s. 3–61.

38 Oprócz wymienionych już prac M. Guchman i J. Greenberga zob. także: J. H. Greenberg, *A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Language*, „International Journal of American Linguistics” 1960, vol. 26, nr 3; tegoż, *Numerical Classifiers and Substantival Number: Problems in the Genesis of a Linguistic Typ.*, „Working Papers on Language Universals” Stanford 1972, nr 9; tegoż, *Language Typology: a Historical and Analytic Overview*, The Hague 1974; M. M. Guchman, *Razwitiije załogowych protivopostawlenij w giermanskich jazykach. Opyt istoriko-tipologiczeskogo issledowanija rodstwennyh jazykow*, Moskwa 1964; V. Skalička, *Sprachtypologie und Sprachenentwicklung*, w: *To honor R. Jakobson*, t. 3, The Hague 1967; L. Dezső, *K woprosu ob istoriczeskoj tipologii slawianskogo poriadka slow*, w: *VI mezinárodní sjezd slavistů w Praze 1968* (...); tegoż, *Ob istoriko-tipologiczeskoj charakteristike ukraínskoj grammatiki*, w: *Reziuje dokładow i piśmiennych soobszčenij, IX Miedzunarodnyj sjezd slawistow* (...); *Istoriko-tipologiczeskije i sinchronno-tipologiczeskije issledowanija (Na materiale jazykow raznych sistiem)*, Otw. ried. E. A. Makajew, Moskwa 1972; W. Z. Panfilow, *Tipologija grammatičeskoj kategorie czista i niekotoryje woprosy jejo istoriczeskogo razwitiija*, „Woprosy jazykoznanija” 1976, nr 4; G. A. Klimow, *O niekotorych zadaczach istoriko-tipologiczeskich issledowanij*, „Woprosy jazykoznanija” 1976, nr 5; T. S. Szaradzenidze, *Tipologija jazykow w sinchronnom i diachroniczeskom planie*, Tbilisi 1982.

Jednakże uczeni ci różnie pojmują cele, zadania, przedmiot i metody językoznawstwa historyczno-typologicznego. W tym zakresie zarysowało się więcej różnic niż zbieżności. Aparat metodologiczno-pojęciowy tej dyscypliny w odniesieniu do względnie jednolitego (przynajmniej zbliżonego) rozumienia jej przedmiotu trzeba dopiero tworzyć. W toku coraz aktywniej rozwijającej się na ten temat dyskusji odpowiednie problemy i zadania zapewne będą stopniowo rozwiązywane.

Przede wszystkim należy określić zakres badań historyczno-typologicznych, czyli ich przedmiot i związane z nim ich główne cele i zadania. M. Guchman za główny cel tych badań uważa „wyodrębnienie elementu wspólnego w różnorodnych jego przejawach w konkretnych językach”³⁹ (tłum. moje – *St. S.*), a za ich przedmiot – konstanty diachroniczne, czyli uzualne jednokierunkowe procesy zachodzące w różnych językach niezależnie od ich pokrewieństwa. Diachroniczne konstanty przejawiające się w mniejszych lub większych grupach języków odróżnia ona od uniwersaliów diachronicznych, leżących u podstaw rozwoju wszystkich języków świata. Jej zdaniem, na obecnym etapie badań typologicznych ustalanie uniwersaliów diachronicznych – to zadanie przedwczesne i nierealne⁴⁰.

Przyjęte przez M. Guchman pojęcie konstanty w odróżnieniu od pojęcia uniwersalium językowego ma istotne znaczenie dla badań typologicznych. Na płaszczyźnie zarówno synchronicznej, jak i diachronicznej występują bowiem zjawiska wspólne dla określonych grup języków, które nie miały ustalonej nazwy. Nazywano je zazwyczaj uniwersaliami, co było sprzeczne ze znaczeniem tego terminu i prowadziło do niepożądanego wieloznaczenia (tak samo są nazywane rzeczywiste uniwersalia – cechy wspólne wszystkim lub prawie wszystkim językom). W moich pracach najczęściej nazywałem je międzyjęzykowymi tożsamościami grupowymi (w odniesieniu do historii języków – względnymi tożsamościami międzyjęzykowymi). Konstanta stanowi interesującą propozycję terminologiczną.

Natomiast zaproponowane przez M. Guchman rozumienie zakresu badań historyczno-typologicznych wywołuje zastrzeżenia. Przede wszystkim jest ono zbyt wąskie i jednostronne. Właściwości typologiczne rozwoju języków określają nie tylko konstanty diachroniczne, lecz również – i to nie w mniejszej mierze – występujące między językami różnice (pełne i częściowe) stanowiące o ich specyfice rozwojowej i fizjonomii osobniczej jako typu. Ponadto ustalenie w sposób systematyczny różnorodnych konstant diachronicznych nie jest możliwe bez uwzględnienia i przeanalizowania różnic międzyjęzykowych, które stanowią ponadto nader interesującą część obszaru badań historyczno-typologicznych,

39 M. M. Guchman, *Istoričeskaja tipologija i problema diachroničeskich konstant (...)*, s. 18.

40 *Ibidem*, s. 45.

podobnie interesującą i przydatną jak analiza konstant diachronicznych. Tylko wielostronne systematyczne badania zarówno tożsamości, jak i różnic międzyjęzykowych mogą doprowadzić do bardziej wiarygodnej całościowej systematyzacji historyczno-typologicznej języków⁴¹. Dlatego też odpowiednie określenie zakresu tych badań ma istotne znaczenie.

Biorąc pod uwagę dotychczasowe badania, które można odnieść do typologii historycznej, jak też wspomniane wyżej dziedziny dotychczas nie badane w aspekcie porównawczym, stwierdzamy istnienie trzech wzajemnie uzupełniających się obszarów wyznaczających zakres szerzej rozumianych badań historyczno-typologicznych języków:

1) ustalenie i analiza występujących między procesami i stanami rozwojowymi trzech lub większej liczby dowolnych języków (niepokrewnych i pokrewnych, docelowo wszystkich języków świata) tożsamości (konstanty diachroniczne – grupowe i ewentualnie uniwersalne), różnic pełnych i różnic częściowych (podobieństw);

2) badanie współzależności między zjawiskami językowymi występującymi w przestrzeni i czasie (różnego rodzaju stosunki izomorficzne, tworzenie się lig językowych, nowych typów języków itp.);

3) historyczne klasyfikacje języków świata, w szczególności klasyfikacja historyczno-geograficzna (różne aspekty kształtowania się mapy językowej świata w epoce starszej, sprzed 1500 r., i młodszej) oraz klasyfikacja genealogiczna języków pokrewnych.

Tak rozumiany zakres badań powinien łączyć wspólny, historyczno-typologiczny „kąć widzenia”. Badania te powinny mieć na uwadze przede wszystkim systematyzację i porównanie na płaszczyźnie historycznej typów zjawisk i typów procesów w różnych językach oraz ustalenie i porównanie zmieniających się w czasie typów języków. Realizacja zarówno wymienionych, jak innych celów i zadań będzie możliwa, jeśli systematycznymi badaniami zostaną objęte wszystkie podsystemy i aspekty języka z uwzględnieniem ich specyfiki i istniejących między nimi zależności.

W skali globalnej – jak z powyższego wynika – językoznawstwo historyczno-typologiczne odznacza się wyraźnie zarysowaną specyfiką, w szczególności odrębnością przedmiotu, celów i zadań badawczych, do których powinny być dostosowane jeszcze nie wypracowane metody badawcze. Jednakże w przypad-

41 Warto zauważyć, że o ile przedstawiciele językoznawstwa historyczno-typologicznego, a częściowo i synchroniczno-typologicznego obrali za przedmiot swych badań i upodobali sobie tożsamości międzyjęzykowe (uniwersalia, konstanty itp.), to w przeciwieństwie do tego reprezentanci językoznawstwa synchroniczno-konfrontatywnego (kontrastywnego) dość często przedmiot swych badań wciąż jeszcze upatrują wyłącznie lub głównie w różnicach międzyjęzykowych (tzw. kontrastach). A tymczasem – jak wynika z powyższych rozważań – obie te orientacje, nie mając pod sobą racjonalnych podstaw, będąc rezultatem żywiołowo i w związku z tym pod wpływem nierzadko przypadkowych czynników kształtowanych dwóch przeciwstawnych tradycji, grzeszą jednostronnością.

ku badań historyczno-typologicznych języków pokrewnych sprawa się komplikuje. Powstaje wówczas pytanie. Czym różnią się badania historyczno-typologiczne od współcześnie rozumianych badań historyczno-porównawczych nie tylko retrospektywnie, ale i prospektywnie ukierunkowanych?

Jeśli chodzi o ukierunkowanie retrospektywne, to różnice są widoczne. Dotyczą one celów, zadań i zasad badawczych. Typologia zarówno synchroniczna języków współczesnych, jak i historyczna (diachroniczna i synchroniczna stanów uprzednich języków), chociaż nie stawia przed sobą jako celu bezpośredniego rekonstrukcji prajęzyka, to jednak odgrywa coraz większą rolę w realizacji zadań wynikających z tego celu⁴². Mimo to podejście typologiczne w sumie ma tu charakter pomocniczy, w najlepszym razie komplementarny. W rekonstrukcji faktów prajęzyka wśród różnych stosowanych metod i chwytów badawczych decydującą rolę odgrywa stale doskonała metoda historyczno-porównawcza.

Natomiast w przypadku prospektywnego ukierunkowania dziś jest trudno określić zasadnicze różnice pomiędzy badaniami historyczno-typologicznymi a historyczno-porównawczymi. Można przypuszczać, że ograniczenie zakresu badań historyczno-typologicznych do tożsamości międzyjęzykowych (diachronicznych konstant) było m.in. spowodowane dążeniem do wyodrębnienia w ten sposób tego kierunku badawczego. Jeśli motywy te rzeczywiście wchodziły w grę, to jest to zabieg sztuczny i nieskuteczny, gdyż językoznawstwo historyczno-porównawcze także bada tożsamości międzyjęzykowe w wymiarze historycznym. W przyszłości zapewne nastąpi bardziej wyraźne zróżnicowanie tych dziedzin również na gruncie języków pokrewnych. Istnieją pewne przesłanki takiej prognozy.

Badania historyczno-typologiczne języków pokrewnych stanowią przypadek szczególny tego typu badań prowadzonych w skali globalnej, a to przesądza o stosowaniu tych samych zasad badawczych, jednakowym traktowaniu stojących przed daną dziedziną celów i zadań oraz jej przedmiotu, gdyż wyniki badań w obrębie tej samej nauki ze zrozumiiałych względów powinny być porównywalne, sprowadzalne do „wspólnego mianownika”. Czyli że historyczno-typologicznemu „kątowni widzenia” będą zapewne podporządkowane badania historyczno-typologiczne również języków pokrewnych. To, co jest istotne dla komparatystyki, może nie być istotne lub być mniej istotne dla typologii historycznej. Na przykład dla badań historyczno-porównawczych jest rzeczą istotną odróżnianie w procesie rozwoju systemu językowego elementów obcych, zapożyczonych i rodzimych, podczas gdy typologia historyczna może mieć bardziej obojętny

42 Świadczą o tym konkretne wyniki w zakresie rekonstrukcji faktów prajęzyka, uzyskiwane dzięki coraz większemu udziałowi podejścia typologicznego w kompleksowej realizacji tego zadania. W związku z tym W. W. Iwanow swoją książkę *Общиеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы*, opatrzył podtytułem *Сравнительно-типологические очерки*. Zob. także: G. S. Kłyckow, *Типологическая гипотеза реконструкции индоевропейского праязыка*, „Woprosy jazykoznanija”, 1963, nr 5.

stosunek do tego rozróżnienia: dla językoznawstwa historyczno-porównawczego rozróżnienie międzyjęzykowych tożsamości genetycznych i niegenetycznych (paralelizmów) ma zasadnicze znaczenie, zaś typologia historyczna może – jak się wydaje – abstrahować od tych różnic, chociaż jej ustalenia i pod tym względem mogą okazać się pożyteczne dla prowadzonych pod nieco innym „kątem widzenia” badań komparatystycznych itd. Jedno jest pewne i jest to wniosek optymistyczny. Niezależnie od tego, jak ułożą się losy tych dwóch dziedzin i stosunki między nimi, językoznawstwo historyczno-porównawcze wiele zyska dzięki korzystaniu z wyników badań historyczno-typologicznych prowadzonych nie tylko w obrębie tych samych języków pokrewnych, ale i na skalę szerszą, globalną. Współdziałanie tych dziedzin będzie prowadziło do większej porównywalności wyników badawczych, a dokonywane na szerszą skalę porównania z punktu widzenia potrzeb gramatyki historyczno-porównawczej doprowadzą niewątpliwie do bardziej uzasadnionych i bardziej wiarygodnych ustaleń, w tym również dotyczących rekonstrukcji faktów prajęzyka. Współdziałanie to zwłaszcza na gruncie składni, może okazać się szczególnie pożyteczne, gdyż – jak z powyższego wynika – osiągnięcia dotychczas uprawianych badań w zakresie składni historyczno-porównawczej języków słowiańskich chyba stosunkowo najwięcej zawdzięczają zapoczątkowanej przez A. Potebnię tradycji badawczej opierającej się w znacznym stopniu na podejściu historyczno-typologicznym.

W ramach stosowanej na gruncie składni historyczno-porównawczej kompleksowości metodyczno-badawczej ważną rolę mogą również odegrać metody i rezultaty badań prowadzonych w zakresie dwujęzycznej składni konfrontatywnej. Jeśli chodzi o składnię synchroniczno-konfrontatywną języków współczesnych, to z trzech głównych rodzajów badań w grę tu mogą wchodzić rezultaty dwujęzycznej typologii jako – obok wyników typologii wielojęzycznej – docelowo najbardziej szczegółowy układ odniesienia dla badań historyczno-porównawczych, zwłaszcza ukierunkowanych prospektywnie. Jednokierunkowe rodzaje badań synchroniczno-konfrontatywnych opierające się na stosunkach ekwiwalencji międzyjęzykowej i w związku z tym sprofilowane aplikatywnie mogą tu odgrywać rolę uzupełniającą. Kiedy zaś mówimy, że składnia konfrontatywna ma ważne znaczenie dla odnośnych badań historyczno-porównawczych, to mamy na myśli przede wszystkim składnię historyczno-konfrontatywną. Dziedzina ta zajmuje się porównaniem na płaszczyźnie historycznej syntaktycznych procesów i stanów rozwojowych w dwóch dowolnych językach (pokrewnych i niepokrewnych) w celu ustalenia między nimi tożsamości, różnic pełnych i różnic częściowych (podobieństw), procesów konwergentnych i dywergentnych oraz ewentualnymi wzajemnymi kontaktami i wpływami w ich rozwoju. To ostatnie zadanie (badanie wzajemnych kontaktów i wpływów) dotyczy głównie języków sąsiednich lub niezbyt odległych geograficznie. Ponieważ międzyjęzy-

kowe kontakty i wpływy (interferencja) mają najczęściej charakter bilateralny, dwujęzyczny (pod równoczesnym wpływem większej liczby języków zjawisko interferencji występuje stosunkowo rzadko, w szczególnych sytuacjach populacyjnych skupisk multilingwalnych), szczegółowe badania historyczno-konfrontatywne (np. polsko-rosyjskie, polsko-czeskie, polsko-niemieckie itp., czesko-rosyjskie, czesko-polskie, czesko-niemieckie itp., itd.) mogą okazać największą pomoc składni historyczno-porównawczej w rozwiązaniu trudnego, a jednocześnie bardzo istotnego dla niej problemu odgraniczenia zapożyczeń i wpływów obcych od zjawisk rodzimych. Wydaje się, że jest to główna droga prowadząca do rzeczywiście efektywnego rozwiązania tego problemu.

Podobnie jak językoznawstwo historyczno-porównawcze, badania historyczno-konfrontatywne mogą mieć ukierunkowanie prospektywne i retrospektywne. Toteż w przypadku obu tych ukierunkowań między dwiema omawianymi dziedzinami badań syntaktycznych mogą być wykorzystane różnorakie wzajemne związki, wzmacniające się nawzajem sprzężenia zwrotne. O wielu wymiernych korzyściach, jakie mogą przynieść w szczególności polsko-rosyjskie badania historyczno-syntaktyczne składni historyczno-porównawczej języków słowiańskich pisałem w pracy pt. *Niektóre zagadnienia składni historyczno-konfrontatywnej*⁴³. Stwierdziłem w niej m.in., że analiza retrospektywna zdań z podmiotem osobowym nieokreślonym w języku polskim i rosyjskim pozwala ustalić wspólne tym językom praformy. Dodam tu, że zestawienie rezultatów dwujęzycznych historyczno-konfrontatywnych badań retrospektywnych w zakresie składni wszystkich języków słowiańskich miałoby istotne znaczenie dla rekonstrukcji odnośnych faktów języka prasłowiańskiego. Tożsame rezultaty dwujęzycznych badań mogą stanowić podstawę dla rekonstrukcji danego zjawiska w języku prasłowiańskim, zaś różniące się rezultaty dwujęzycznych rekonstrukcji można traktować jako przedmiot dalszej analizy, prowadzonej ze stanowiska multilateralnego w obrębie składni historyczno-porównawczej.

Tak więc stosując w ramach szerszego systemu badań różne rodzaje podejścia kompleksowego, w tym rozpatrywaną kompleksowość metodyczno-badawczą, można – jak się wydaje – z dużą dozą prawdopodobieństwa zrekonstruować wiele chronologicznie współlistniejących faktów syntaktycznych języka prasłowiańskiego. Miałoby to nader istotne znaczenie nie tylko dla wierniejszego i bardziej szczegółowego odtworzenia pierwotnych systemów różnych okresów rozwoju języka prasłowiańskiego, lecz również dla dalszych indoeuropeistycznych, a także nostratycznych badań.

W. P. Lehmann wypowiadając się na temat hipotezy nostratycznej zwrócił uwagę (w ślad za T. Gamkrielidze i W. Iwanowem) na ważność wyjaśnienia

43 S. Siatkowski, *Niektóre zagadnienia składni historyczno-konfrontatywnej*, w: *Studia z filologii rosyjskiej i słowiańskiej, Językoznawstwo*, t. 3, Warszawa 1979, s. 101–110.

wzajemnych wpływów między leksyką i składnią w najstarszych okresach istnienia języka⁴⁴. Jest to jeszcze jedno potwierdzenie znaczenia prowadzonych kompleksowo (m.in. z uwzględnieniem związków między podsystemami systemu językowego) badań historyczno-porównawczych w zakresie składni dla komparatyki lingwistycznej w ogóle. Jednocześnie W. P. Lehmann wyraził swój sceptycyzm w stosunku do zainicjowanych przez H. Pedersena i jeszcze nie tak dawno aktywnie rozwijanych przez przedwcześnie zmarłego W. Illicza-Switczyza badań nostratycznych. Swoją sceptycyzm oparł on na danych glottochronologii, według której języki w ciągu jednego tysiąclecia tracą w procesie rozwoju od 15 do 20% swego zasobu leksykalnego. Jeśli uwzględnić fakt, że indoeuropejska wspólnota językowa istniała w V tysiącleciu p.n.e., czyli około siedmiu tysięcy lat temu, a hipotetyczna nostratyczna wspólnota językowa – jeszcze wcześniej, to zdaniem Lehmana jest rzeczą wątpliwą, czy ilość rekonstruowanych faktów epoki nostratycznej przekroczy liczbę przypadkowych odpowiedniości między rodzinami językowymi⁴⁵.

W rozumowaniu tym umknęły jednakże z pola widzenia niektóre – jak się wydaje – istotne aspekty. Aby wniosek W. P. Lehmana mógł być uznany za słuszny, należałoby przedtem wykazać, że proces utraty zasobu leksykalnego języków odznacza się ścisłą regularnością chronologiczną i poczynając od najstarszych warstw słownictwa obejmuje sukcesywnie warstwy coraz młodsze do leksyki innowacyjnej różnych języków danej rodziny językowej całkowicie pozbawionej już wspólnego pnia genetycznego włącznie. A tego nikt jeszcze nie udowodnił i prawdopodobnie nie udowodni, gdyż na podstawie dotychczasowych badań wiemy, że różne warstwy leksyki odznaczają się różną podatnością na zmiany, zaś niektóre grupy wyrazów odnoszących się do leksyki podstawowej wykazują wręcz zadziwiająco trwałość istnienia, stabilność diachroniczną. Mogą więc wymieniać się jedne warstwy, podczas gdy inne, być może najstarsze, nie ulegają w pełni procesowi utraty nawet w ciągu kilku czy kilkunastu tysięcy lat. Ponadto podliczenia odnoszące się do materiału słownikowego W. P. Lehmann uogólnił na cały materiał językowy. Prawdopodobnie jednak stopień stabilności diachronicznej różnych zjawisk językowych, np. gramatycznych i leksykalnych jest różny. Można więc chyba nadal pozostawać przy poglądzie, że badania nostratyczne nie są pozbawione racjonalnych przesłanek, co częściowo potwierdzają uzyskane w tej dziedzinie rezultaty. Zaś udoskonalone, bardziej kompleksowe badania komparatystyczne prowadzone w ramach różnych podsystemów języka, w tym również podsystemu syntaktycznego, oraz dziedzin z językiem związanych z pewnością doprowadzą do nowych osiągnięć, stworzą mocniejsze podstawy do badania epok coraz bardziej odległych w czasie, wnosząc tym samym określony wkład w dzieło poznania świata.

44 W. P. Lehmann, *Indoeuropeistika siegondnia (...)*, s. 8.

45 *Ibidem*, s. 29.